

Terminemos com uma citação da autora que elucida o valor humano da Literatura Oral:

Les rondalles, les llegendes i els succeïts están fets de la matèria dels somnis i de la petjada de la memòria, mostren la capacitat fabuladora de la humanitat, ens forneixen les eines per donar forma a sentiments i emocions, palesen que el llenguatge ens ajuda a ordenar i entendre el món i que és la via que ens permet comunicar-nos i, per tant, humanitzar-nos. (p. 17)

Paulo Jorge CORREIA
Universidade do Algarve

VENY, Joan (2022): *Història lingüística dels nostres peixos*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 363 p.

Història lingüística dels nostres peixos és un volum compost de vint-i-vuit capítols amb articles, pròlegs i recensions on el doctor Joan Veny i Clar recull els seus treballs sobre ictionímia escrits entre 1973 i 2021.

El llibre s'inicia amb la introducció de Nicolau Dols titulada *Escatar i escatir*, que emmarca el contingut de l'obra destacant, amb paraules precises, la passió del «patriarca de la nostra dialectologia» per la recerca etimològica, el valor de l'obra i l'aplicació dels resultats de les investigacions a la millora de la llengua comuna. Seguidament, Joan Veny, a la «Presentació», explica el seu interès pels noms de la fauna marina a partir d'una comunicació, el 1973, sobre l'origen de *penegal*, denominació que s'aplica a l'espècie *Helicolenus dactylopterus*. Aquest capítol de «Presentació» podria ser un tràmit introductor i a la lectura del treball, però el rigor i el detallisme aplicats fan que, en realitat, esdevingui un esquema dels orígens, components lèxics, fenòmens lingüístics i altres factors que caracteritzen els noms de la fauna marina.

Els articles de l'obra s'agrupen en quatre seccions: I. Aspectes generals, II. Noms d'espècies, III. Diacronia i IV. Obres d'ictionímia comentades.

La primera secció, «Aspectes generals», la conformen tres treballs: «Problemes d'ictionímia catalana», «Aspectes d'ictionímia balear» i «Topònims i gentilicis en la ictionímia catalana», on ens introdueix en la problemàtica que el tractament de les denominacions íctiques tenia fa cinquanta anys. Uns problemes com la falta de col·laboració entre biòlegs i lingüistes o les llacunes en l'arreglada de documentació medieval que entrebancaven la correcta identificació de les espècies i l'estudi diacrònic dels ictionims. Així mateix, és una secció on trobem un complet estudi dels estrats lingüístics i termes presents en la fauna balear. Una autèntica història de la llengua catalana a les Balears que pren com a eix temàtic diversos aspectes que conformen el repertori ictionímic: components lingüístics del vocabulari català tant patrimonials com préstecs (grec, llatí, mossàrab, àrab, genovès, occità i castellà), vessant arcaica i renovadora del lèxic, aspectes diatòpics i expansió terminològica. Aquí es fa un incís sobre l'oblit intencionat de la contribució catalana per part de les històries de la llengua castellana, una aportació que, com indica l'autor, sí que reflecteixen estudis ictionímics com els d'Antonio Martínez González, Alberto Manuel Arias i Mercedes de la Torre, entre altres. És precisament en el capítol primer on trobem la disquisició de *penegal*, una espurna que inicia la passió creixent per la ictionímia d'en Joan Veny i que ha donat el fruit d'aquest conjunt d'articles, referent essencial en el coneixement dels noms de peixos catalans i mediterranis. És aquí on podem observar la meticulosa metodologia de treball i la clara estructura expositiva i argumentativa que marcaran les investigacions etimològiques posteriors.

L'estudi s'inicia amb la presentació de l'ictionim, en aquest cas el *panegal* o *serrà panegal*, que l'autor qualifica com un exemple de la significativa presència d'arcaïsmes en el lèxic mariner. Una presentació del peix (tant en aquest article com en els posteriors) que sempre identifica el nom popular amb el científic, espècie *Helicolenus dactylopterus* Delaroche (o *Sebastes dactylopterus* Delaroche). Com hem dit, la falta d'aquesta encertada identificació suposava (i moltes vegades encara suposa) un dels pro-

bles majors en l'estudi adequat de la ictionímia, un aspecte que l'autor sempre resol i que clarifica enormement l'etimologia i l'evolució de les denominacions íctiques. Posteriorment, afegeix els noms en altres llengües com el castellà (*rubio colorado, cabra de hondura, gallineta*), el francès (*sébaste, rascasse de fond*) i l'italià (*scorfano di fondale, scorpaena bastarda*). El pas següent és indicar-ne les característiques físiques principals: color rogenc, bandes transversals, longitud màxima de trenta centímetres, hàbitat: «Se encuentra en fondos de arena y duros de la plataforma continental *hasta unos 500 metros de profundidad*», etc.; i les possibilitats gastronòmiques: «molt fi per fer amb suc» (p. 25). És a dir, trobem detallades totes les característiques que poden ser significatives en la motivació semàntica del peix.

Posteriorment, fa un seguiment de la presència del terme en els diccionaris catalans, on apareixia en la forma *panegal*, grafiat amb una -a en la primera síl·laba que, com diu l'autor mateix: «[...] probablement, ha contribuït a fer poc fructuoses fins ara les indagacions etimològiques» (p. 26). A més a més, ressegueix les variants catalanes que es registren en enquestes diverses, com *panegal* (Peníscola, Calafell), *panagall* (Santa Pola, homonimització amb *gall*), *serra panegal* (Roses, l'Escala), *serrà palegal* (o *pelegal*) a Blanes; i arriba a la conclusió que cal partir de *panegal* com a adjectiu per tal d'esclarir la motivació i etimologia correctes.

A partir d'aquesta forma, que Fabra acceptà en el *Diccionari general de la llengua catalana* (Barcelona, 1932), Veny aplica l'estudi fonètic com a eina indispensable per esbrinar-ne l'origen: la grafia *panegall/penegal* s'explica a partir de la confusió que el català oriental fa de la *a* i *e* àtones del català antic en una vocal neutra. Si, a més, tenim en compte l'hàbitat de l'espècie, s'obté un resultat lògic: *serrà panegal* (o *penegal*) és una variant de la forma *serra pelagal* (o *pelegal*), una forma sufixada procedent del llatí PELAGUS 'alta mar, mar profunda'. Per tant, *serrà penegal* o *pelagal* significa 'tipus de serrà que viu en el pèlag, en la mar profunda'.

Però l'ànsia investigadora no acaba amb aquestes conclusions i l'autor s'endinsa en diverses precisions sobre l'aspecte formal del mot, una característica repetida en els seus treballs que enriqueixen enormement les investigacions. Les argumentacions de l'autor porten a una forma *penegal*, que és la present actualment als nostres diccionaris normatius. No obstant això, la recerca no s'atura. Tant en aquest estudi concret com en tots els altres, un ictiònim és l'excusa per a una visió de la xarxa lèxica que hi ha al voltant del terme que l'autor marca com a central. És per això que, a partir de *panegall/penegall/pelegal*, tindrem la disquisició de tots els derivats catalans, ibèrics i gal·loromànics de PELAGUS, amb origen en el grec PELAGOS 'alta mar'.

Acaba l'article amb cinc apartats de conclusió que arpleguen les idees principals referents als problemes que la ictionímia catalana tenia en aquell temps, 1977, i les possibilitats d'estudi que s'obrien en aquest camp:

- Necessitat de formació de bons repertoris.
- Urgència d'abordar l'estudi etimològic de múltiples espècies, «vertader camp erm».
- Constatació d'una vessant estàtica, arcaïtzant del vocabulari mariner.
- Necessitat de la formació d'un futur lèxic etimològic de la terminologia marinera, la part ictionímica del qual seria medullar.
- Utilitat d'aquestes etimologies com a pedra de toc per a modificar grafies consagrades en el *Diccionari general*.

Aquest formidable canemàs que veiem en l'estudi de *penegal* és el fonament de la metodologia que recorre cadascun dels estudis etimològics i lèxics que hi ha en aquest llibre. Una metodologia enormement detallista que no deixa cap espai per tractar de les sòlides tesis etimològiques que enforteixen les bases de la història i el prestigi de la llengua catalana.

En aquesta línia, el bloc «II. Noms d'espècies» és un apartat on es tracten els ètims i l'evolució d'aparentment setze denominacions de peixos: *pestriu, petarc, catxel, garneu, joglar, baila, quetsèmper, pedaç, alatxa, roger, guillemó/guïnamón, dot, sarda, metge, revalla* i *bavosa*, però que hem de multiplicar per molt ja que, aparellats a l'estudi d'un ictiònim principal, trobarem analitzats i perfilats un gran nombre d'espècies i apel·latius que s'enllacen amb l'eix temàtic de cada treball. És el cas, per exemple, del capítol 11, titulat «*Pedaç, passard*: tradició, occitanisme i modernitat en els noms dels

pleuronectiformes», on a compte de *pedaç* i *passard* també s'estudien *tacó*, *puput*, *rèmol*, *pàmpol*, *pàmpol* i diversos noms de caire sexual com *tapa-xones* i *tapaconys*. O el cas del capítol 15, titulat «*Dot*, un altre italianisme», on a partir de la denominació de l'espècie *Poliprion americanum* es fa l'anàlisi i la referència a un gran nombre d'apel·latius catalans, francesos i italians.

En el camp de la història de la llengua, cal destacar la intervenció en un dels constituents més boirosos, els mossarabismes, que són tractats extensament en el capítol 6, «*Catxel*, un nou mossarabisme del català?»; i en el capítol 12, «*Alatxa* i els mossarabismes». Trobarem en aquests apartats un extens i rigorós estudi sobre els mossarabismes amb una completa llista de 26 apel·latius, 40 topònims i 3 antropònims presents en català. Aquesta recopilació i anàlisi és una llum objectiva i clarificadora al mig de moltes opinions que, massa vegades, han enterbolit el paper d'aquest component de la llengua catalana.

Però, si en l'estudi de *catxel* es confirma l'origen mossàrab del terme, en altres ocasions se'n contradiu el suposat origen, com és en el cas de *baila*, espècie *Dicentrarchus punctatus*, una denominació comuna en portuguès, castellà i català. Seguint la sistemàtica d'altres investigacions, es dona la descripció del peix, on es destaquen el paregut i les diferències amb el llobarro, especialment les petites taques negres del flanc com indica l'adjectivació del nom científic *punctatus* 'puntejat'. Pel que fa a l'origen d'aquest substantiu, Joan Coromines pensà en un mossarabisme a partir de *LOBAIRA < llat. *LUPARIA*, etimologia acceptada pels autors que n'han tractat l'origen. No obstant això, Veny observa que les formes portugueses amb -v- tenen difícil explicació, ja que una -p- intervocàlica té com a resultat una -b- en les llengües hispàniques. Aquesta constatació li serveix de fonament per a formular una altra hipòtesi. La nova proposta fixa l'atenció en les taques del peix que han servit de motivació per a la majoria dels noms de l'espècie i ofereix, encertadament, el llatí *VARIUS*, *VARIA* 'de colors variats', com a origen de *baila*. L'autor ens mostra aquí la gran importància d'un bon coneixement de la gramàtica històrica per a seguir camins segurs en les disquisicions etimològiques, un ensenyament que es rebla en altres casos com és la proposta que fa de l'origen de *revalla* 'morralla', que és tractada en el capítol 18.

Però, si seguim amb l'anàlisi de l'obra, veiem que els estudis toquen els aspectes més variats de la conformació i les relacions humanes i lingüístiques en la Mediterrània. Hi apareixen, per exemple, antiqüíssimes relíquies en el català com és el cas de *pestriu* 'peix del grup dels elasmobranquis', un supervivent de *PISTRICEM*, acusatiu de *PISTRIX*, 'bèllua; peix ferotge', pres del grec *PRISTIS*, amb el valor afegit que és un cas únic entre les llengües romàniques. També formes conservades del català medieval com *petarc*, a compte del qual l'autor ens endinsa en un apassionant passeig per la història del terme *pot* < *POTT 'llavi gros; o *POTTU* 'llavi', un substantiu que tenia la concurrència de *llavi*, *morro* i *llambrot*. Al substantiu se li afegí el sufix germànic -*HART*, de caràcter despectiu i augmentatiu, creant la forma *potard*, que per assimilació esdevingué *petard*. Aquesta importància del coneixement dels fenòmens fonètics generals i, més encara, dels particulars de cada dialecte en l'esclariment de les formes prístines es veu en altres denominacions com *metge* 'Cepola *rubescens*', ictiniom d'àrea rossellona on hi ha la fluctuació entre el so africac postalveolar sonor i el so africac postalveolar sord, fenomen que justifica l'origen d'aquesta variant en l'apel·latiu *metxa*, un dels diversos sinònims com *cinta*, *veta*, *cinturó*, etc., que fan referència al cos allargat del peix.

A més a més, trobarem els camins que les denominacions piscicoles feren (i fan) per la mar. Per exemple, hi veurem *garneu* 'Trigla *lyra*' com a protagonista d'un apassionant viatge que va des de les costes occitanes fins a l'Atlàntic europeu i a Àfrica. És una mostra arquetípica de l'adaptació que molts termes, especialment ictionims, tenen en els periples que els porten per diverses costes marines on la llengua catalana juga un paper central. Són uns itineraris que també trobem en qualificatius com *roget*, occitanisme que s'ha camuflat en català amb la forma *roger* per a designar el moll; o la forma murciana *guiñamón* 'fase juvenil de l'espècie *Scomberesox saurus*', variant de *guillemó*, forma de la costa rossellonesa i de Cambrils. Per altra banda, hi ha capítols on veiem processos d'interferència lingüística, com és el cas dels dedicats als ictionims del rossellonès, capítol 16: «*Sarda*, *franquet*, entre la identitat i la interferència»; i capítol 19, dedicat a l'hiperònim *bavosa*: «*Bavosa*: entre la genuïtat i la interferència».

Així mateix, cal fer referència a altres aspectes com la importància del coneixement cultural i històric per a la correcta interpretació dels apel·latius marins. Assenyalem, per exemple, l'ictiniom *joglar*,

denominació que s'aplica a l'espècie *Thalassoma pavo*. El joglar és un bell peix de colors vistosos amb franges transversals ondulades de color blau sobre fons verd, que els mariners han comparat amb les vestimentes dels joglars, a través d'una metàfora cromàtica, com demostra feiaentment el Dr. Veny amb una minuciosa i completa investigació. L'estudi inclou fins i tot referències medievals que mostren els mateixos colors en peix i *ministrils* —terme sinònim de *joglar*.

Dins d'aquest context de necessitat de sòlids coneixements culturals per tal de discernir adientment certes etimologies, hem de situar la denominació *quetsèmper*, una de les variants balears —entre les divuit existents— que s'aplica a l'espècie *Synodus saurus*. Aquest ictionim ens endinsa en un món on la percepció del llatí, una llengua estranya per al poble, especialment de sectors amb formació poc lletrada com era el dels mariners, jugà un important paper en la creació de l'ictionim. L'estudi d'altres transferències de llatinismes d'aquesta mena demostra que *quetsèmper* constitueix la lexicalització d'un segment del versicle «sicut erat in principio et nunc et semper».

Al bloc «III. Diacronia», l'autor tracta tres punts: les transfusions lexicogràfiques (capítol 20), el contacte de llengües (capítol 21) i un mot fantasma *maxon* 'llicià' (capítol 22), fenòmens que han entelat el repertori disponible. Dins d'aquest bloc, considerem que és essencial per a la història ictionímica i la lexicografia catalanes l'aportació realitzada en l'article *Transfusió lexicogràfica d'ictionims* on el nostre savi ens mostra el *modus operandi* de Pere Torra, qui, al segle XVII, per la prouja d'ampliar el seu diccionari va fer passar per catalans noms d'altres llengües romàniques en l'obra *Thesaurus verborum ac phrasium* (1640). Unes falses incorporacions com *capa llonga*, *palombo*, *alacrán*, *espígola*, *lhuernera*, *turbot*... —i així fins a 125— que induí a error a estudiosos i lexicògrafs, errors —alguns dels quals— arriben fins i tot al *DCVB*.

El bloc «IV. Obres d'ictionímia comentades» l'integren sis ressenyes i pròlegs a diverses obres lexicogràfiques importants, algunes fruit de tesis doctorals dirigides pel doctor Veny, com és el cas d'Isabelle Secretan, Xaro Cabrera i Antoni Corcoll; també hi trobem el pròleg de l'espectacular treball biològic i lingüístic de Miquel Duran; i altres pròlegs d'importantes obres, més enllà del domini lingüístic català, d'autors com Emilio Barriuso, Alberto Manuel Arias i Mercedes de la Torre. Un complet repertori que ens marca la rellevància de Joan Veny com a figura principal en els estudis ictionímics.

Finalment, *Història lingüística dels nostres peixos* acaba amb una extensa bibliografia amb 452 títols, que és un referent ineludible per a qualsevol investigador del lèxic faunístic marí que vulgui transitar per camins fermes en les seves recerques.

Per tant, considerem que estem davant de l'obra més gran i aprofundida, tant en extensió com en sapiència, de la ictionímia catalana i mediterrània. Tan sols apuntarem que, pel que fa a la publicació, trobem a faltar un índex que facilités la recerca de temes i termes de manera singularitzada per a aquelles persones que necessitin consultes específiques. Així mateix —posats a demanar la lluna en un cove— trobem a faltar l'article «Dos caballes advenedizas en dominio catalán», que sí que apareix referit en la bibliografia i que pensem que completaria adequadament la visió dels fenòmens constitutius del repertori lèxic dels éssers marins.

D'altra banda, afegirem que, més enllà del contingut pròpiament ictionímic dels capítols, l'obra constitueix un manual d'història lingüística mediterrània vehiculada a través dels noms dels peixos. Valguin com a petits exemples *penegal* (grec), *pestriu* (llatí), *catxel* (mossàrab), *garneu* (occità) o *alatxa* (italià), entre altres. Així mateix, observem que l'obra és un testimoni de la influència de la llengua catalana en els altres idiomes de la ribera mediterrània amb exemples de transfusions no sols al castellà com *guiñamón*, *chanquete*, *robalo*, *mabre*, *bote*, etc. sinó també al sicilià i a l'àrab del litoral nord-africà.

Al capdavant, aquest conjunt de textos és un gran i apassionant repertori d'històries etimològiques que provoca una satisfacció intel·lectual al lector que moltes vegades sobrepassa la joia i gaudi que l'autor mateix mostra en diversos paràgrafs; com en el cas de l'estudi de *pestriu*: «Després d'aquesta recerca, tinc la sensació d'haver rescatat una àmfora mil·lenària que el fang i les correnties dels segles havien soterrat al fons del mar» (p. 72).

Com s'ha dit, totes aquestes investigacions, a més de descobrir-nos l'origen i evolució dels noms dels éssers marins, també es materialitzen en aspectes d'aplicabilitat per a la millora de la llengua com:

1) Propostes de termes a introduir al diccionari per a enriquir i especificar la terminologia ictioní-mica. És el cas, per exemple, dels esmentats *catxel*, *pestriu* i *quetsèmper*.

2) Propostes de correcció de formes ja normatives, com és el cas de *panegal*, que s'ha esmenat en *penegal*, o *peona* en *paona*, a partir de les seves formes etimològiques.

3) Proposta de supressió o restricció de camp semàntic, com el cas de *turbot*, terme que introduí Torra al seu diccionari sense que, al segle XVII, tingués presència real en la llengua viva.

Pel que fa a l'àmbit general de l'obra, cal advertir, no obstant, que la lectura centrada en els ictiònims és només la visió lineal del llibre que ressenyem. Però el compendi dels articles, tan encertadament publicat per l'Institut d'Estudis Catalans, ens permet altres perspectives temàtiques, intel·lectuals i acadèmiques. Un punt important que trobarem en aquest aspecte seran les recomanacions metodològiques, fruit de la gran experiència de l'autor i que són d'un alt valor per a tot aquell qui vulgui centrar-se en la recerca científica. Un exemple clar d'aquesta vessant és la referència a les disquisicions etimològiques on moltes vegades ens deixem portar per digressions vanes i judicis forçats, com indica l'autor:

Les intuïcions etimològiques s'han de recolzar en dades, s'han de vestir d'una certa erudició, s'han d'exhibir arguments comparatius per a fomentar-les; altrament, se les emporta el vent de la improvisació i de la lleugeresa (p. 150).

Finalment, cal dir que l'obra és també un compendi de valors humans com trobem, per exemple, en les diverses referències d'estima i agraïment als seus admirats mestres com Joan Coromines i Antoni Maria Badia i Margarit, entre altres. També veiem, ara i adés, exemples d'humilitat i cavallerositat com l'agraïment sincer que, sistemàticament en cada article, tributa als seus informants i col·laboradors, i on no falta mai una justificació als límits dels seus predecessors.

Mostres com aquestes de senzillesa, rectitud, fidelitat i humanitat esquitxen aquí i allà l'obra de Joan Veny, detalls que poden passar discretament en la lectura d'un sol article, però que, agrupats en una lectura íntegra i atenta del conjunt, esdevenen un retaule impressionista on la suma de petites pinzellades perfila el retrat d'un colossal filòleg, un rigorós científic i una personalitat plena de valors humans.

Comptat i debatut, estem davant d'una obra immensa, fruit d'una tasca sàvia, pacient i rigorosa que il·lumina el coneixement dels fenòmens lingüístics, culturals i històrics de la ictiologia catalana i mediterrània amb una veu poderosa i irrepètible, de la qual esperem nous fruits que enriqueixin el camí mamprés.

Francesc Xavier LLORCA IBI
Universitat d'Alacant

VENY, Joan (2022): *Variació i norma en la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 159 p.

La fortalesa de Joan Veny no deixa de sorprendre'ns. La capacitat de treball de qui ha estat mestre de tants investigadors en l'àmbit de la Filologia Catalana és admirable i així es posa de manifest, una vegada més, en aquesta nova publicació. Es tracta d'un llibre en el qual el Dr. Veny ens presenta diversos treballs sobre el lèxic català, lligats per una temàtica que «gira entorn de la variació en el temps i l'espai i l'accés de variants dialectals a la norma». Dos ja van veure la llum en 2018: «Elements diatòpics en la lexicografia catalana» i «Tradició, creativitat en els noms del 'camí de Sant Jaume'»; i un altre va aparèixer a la revista *Estudis Romànics* en 2021: «Gal·loromanisme o iberoromanisme? A propòsit d'antropònims catalans d'origen occità». Com a novetat, ens n'ofereix un quart que està en premsa: «Variació diatòpica en català antic»; i, finalment, n'hi inclou un cinquè que correspon a una ponència llegida en 2007 i 2009 en sengles col·loquis: «Diatopismes i estàndard». A les pàgines 103-104 es donen tots els detalls de la procedència de les cinc contribucions.